

БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРОПАГАНДА И НЕЙНАТА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПРЕЗ 40-ТЕ ГОДИНИ

Опит за сравнение на структурата на дирекцията на националната пропаганда и министерството на пропагандата (информацията и изкуствата)

Кирил Чуканов

Изследването на засягащи държавния апарат и обществения живот процеси, започнали през 30-те и началото на 40-те години и продължили развитието си след 9 септември 1944 г., представлява несъмнен интерес, но и съдържа в себе си чисто концептуални проблеми. Въпросът тук опира най-вече до начина, по който горепосочената дата-граница в българската история може да се разглежда като прекъсваща и в същото време даваща начало линия. В този смисъл е важно да се отбележи, че известна приемственост в определени държавни институции се наблюдава преди всичко на ниво структура и функциониране, докато в идеен план, разбира се, налице е ясно разграничаване. При все това поне в периода 1944 – 1948 г. „новите хора“ в администрацията, макар и изразители на често коренно различна менталност в идеологическите си убеждения и културното си равнище, стъпват върху изградена база от механизми на предишния режим и малко или повече, съзнателно или не дотам се съобразяват с нея.

Пропагандата като институция през 40-те години заема показателно място в така очертаната частична приемственост. Тя е резултат на постепенно наложилата се през междувоенния период необходимост от централизация и канализиране на държавната политика в посока на укрепване на своеобразния идеен триъгълник национална държава – национална кауза – народ. Една необходимост, пределно видима, но въпреки това неосъзната в своята пълнота в продължение на твърде дълго време. В България до 1934 г.¹, или по-скоро чак до 1941 г., трудно би могло да се говори за целенасочена и планомерна политика в областта на пропагандата (т.е. в контролираното разпространение и налагане на доктрини и идеи за развитие на националния живот сред населението от страна на политическото ръководство). Цензурата през Първата световна война, пропагандирането на българската кауза през този период и особено между Солунското примирие и подписването на Ньойския договор, са нищо повече от отделни компоненти, намиращи се не рядко в хаотична и не особено ефективна връзка. Именно в годините на Голямата война във всички страни, участващи в конфликта, назрява съвсем ясно нуждата от институция, в която да се концентрират

¹ В по-широка балканска перспектива макар и главно въз основа на българския случай по тематиката за периода до 1921 г. вж. Илчев, Ив. Родината ми – права или не! Външнополитическата пропаганда на балканските страни (1821-1923). С. 1996.

усилията на държавната пропаганда, като Великите сили санкционират своевременно това естествено изискване на епохата. Така например във Великобритания още през февруари 1918 г. е създадено Министерство на пропагандата.² Ресурсите, а и особеностите на политическата мисъл, на изтощената и унизената на 27 ноември 1919 г. българска държава не способстват за развитие в тази посока в продължение на 15 години.

Същинската история на институционализацията на пропагандата в България започва с идването на власт на деветнайсетомайците. Дирекцията за обществена обнова, въпреки постулираната си задача да насочва духовния живот към национално единение в служба на отечеството, обаче не представлява институт с ясно изкристализирала идеологическа закваска и най-вече не се ползва от достатъчно добре подготвена кадрова база. Касае се по-скоро за един експеримент, а не за център, който действително би могъл да бъде в състояние да направлява пропагандната политика не на последно място и поради факта, че все още липсват последователни усилия на държавата за нейното детайлно формулиране. Панайот Чинков, журналист, преводач и политически радиокоментатор, 7 години по-късно застанал начело на Дирекцията на националната пропаганда (ДНП), в своите спомени охарактеризира творението на деветнайсетомайското правителство на Кимон Георгиев по следния начин:

Строго погледнато и точно казано, една дирекция на пропагандата беше съществувала вече у нас, учредена от извършителите на преврата от 19 май 1934 г. под името Дирекция на обществената обнова. Неин директор беше Петър Попзлатев. Дирекцията имаше един щаб от няколкостотин „деятели“ – млади хора, можещи да говорят добре публично, които обикаляха непрестанно страната, за да устройват събрания и да популяризират идеите на безпартийния режим. Това учреждение имаше почти военен характер и военна дисциплина, а шефът му Петър Попзлатев беше окачил на вратата на кабинета си в сградата на Народното събрание една табела, на която пишеше мегаломански: „За никой посетител нямам повече от две минути време“. (Това беше маниерът, по който обществените обновители искаха да приобщят народа към себе си...). Във всеки случай, в характера, същността и устройството на Дирекцията на обществената обнова имаше много елементи, които аз несъзнателно бях взел в своя проект за Дирекция на националната пропаганда. През есента на 1941 г. поисках да се издирят и предадат на Дирекцията на националната пропаганда архивите на бившата Дирекция на обществената обнова.³

Как се развиват нещата от 1935 г. насетне е въпрос, който не е изяснен. Могат да бъдат открити сведения за отдел „Национална

² Белокопски, П. Истина по време на война, С., 2000, с. 15

³ Чинков, П. Сега ще чуете нашия коментатор, С., 2001, с. 266

пропаганда“ към Министерството на вътрешните работи и народното здраве, рамките на чието функциониране засега не са установени.⁴ В навечерието на учредяването на ДНП Чинков отбелязва само за декоративната служба на вътрешното министерство „Проучвания и издания“.⁵

В края на 1940 г. вътрешният министър Петър Габровски споменава за необходимостта от „...една специална служба, която да осведомява гражданите върху мероприятията на правителството, да ги приобщава към делата на властта, да ги информира върху всички интересувачи ги въпроси и нещо подобно.“ Присъстващият му познат в парламентарната ложа на журналистите Чинков правилно се досеща, че става дума за държавна институция, съществуваща „комай във всички европейски страни“ и носеща названието Министерство на информацията в „демократическия лагер“, а „в лагера на германците“ – Министерство на пропагандата.⁶ За ролята на неформалните отношения между Габровски и бъдещия временен директор в подготвителната работа през зимата на 1941 г. е писано достатъчно в спомените на последния, тъй че тук върху тях няма да се акцентира. Прави впечатление относителната хаотичност, с която се учредява новата институция, утвърдена с наредба-закон на 7 март, одобрен на 4 април и влязъл в сила на 5 април 1941 г. с публикуването си в Държавен вестник.

Макар и учредителния документ напълно да отговаря на регламентирането на сферата на действие на ДНП, пред дирекцията са поставени някои трудни преодолими пречки, които свидетелстват за недостатъчното разбиране и воля на правителството да й даде оптимални условия за развитие предвид съдбовното за българската нация време и жизнената необходимост от мощна пропаганда сред населението и по отношение на външните фактори. Така например Дирекцията на печата не е прехвърлена към ДНП, а остава към външното министерство, като началникът ѝ Йордан Мечкаров (изпратен през юни 1941 г. като пълномощен министър в Загреб и наследен от Александър Николаев) заема основно място в Съвета на националната пропаганда.⁷ Същото се отнася и за Радио София, което остава към Министерството на железниците, пощите и телеграфите, както и до други служби с очевидна пропагандна значимост. Възниква опасността от асинхрон и ненужно дублиране на основни служби. В „Наредбата за националната пропаганда“ като пропагандни средства са определени: а) печатът и печатни издания въобще; б) радиото; в) театърът и филмът; г) литературата, изкуствата и проявите им; д) живото слово (сказки, речи, народни университети и пр.); ж) тържества, чествания, манифестации и пр.; з) снимки, афиши, плакати

⁴ ЦДА, ф. 15 к, оп. 3, а. е. 6 Архивната единица съдържа досиета на служители от втората половина на 30-те години.

⁵ Чинков, П. Пос. съч., с. 255

⁶ Пак там, с. 253

⁷ Пак там, с. 258-259

и пр.; и) спорт, туризъм, посещения, размяна и др.⁸ На практика се оказва, че ДНП не разполага с монопол върху първите три основни средства.

С оглед на това трудно би могло да се мисли, че през първите две години участието на директора на печата, началника на радиоразпръскването, началника на отделението за висше образование и народна култура при Министерството на народното просвещение, представителя на Министерството на войната, на Министерството на търговията промишлеността и труда, на Министерството на земеделието и държавните имоти и на Дирекцията на гражданската мобилизация в Съвета на новата институция води до контрол на ДНП върху или дори до пълен синхрон със съответните ресори от дадените министерства. От 24 февруари 1943 г. в Съвета влиза и подпредседателя на Народното събрание Димитър Пешев, както и председателите на множество обществени организации. Постепенно ДНП засилва своите позиции, но твърдението, че „в Съвета на националната пропаганда е концентриран образът на корпоративната „безпартийна“ държава – държава от завършен тоталитарен тип”,⁹ е най-малкото пресилено и има подчертано формалистски момент.

Нещо, което никога не трябва да се изпуска от поглед, разглеждайки структурата на ДНП, е фактът, че дирекцията остава на едно стъпало под статута на министерство. Подчинена първоначално на вътрешния министър, а от 13 септември 1943 г. след съставянето на кабинета Добри Божилов - на министъра на правосъдието, свободата ѝ на действие е в немалка степен ограничена. Допълнителен проблем е и стабилизацията на ръководството на ДНП. След като през януари 1942 г. оставката на временния директор П. Чинков е приета, последва дълъг 9-месечен период, през който се спрят имената на народните представители Серафим Георгиев, Сотир Янев и Петър Думанов, проявяващи апетити за директорския пост още през 1941 г. и определени от първия началник на ДНП общо взето като кариеристи.¹⁰ Друг вариант е именитият общественик Стилиян Чилингиров, който обаче отказва. Начело на националната пропаганда в края на 1942 г. е назначен Борис Коцев, областен директор на Стара Загора.

Тези обстоятелства обаче не са в състояние да омаловажат мястото на ДНП в обществения живот между 1941 и 1944 г. Постепенно се налагат способни кадри като началника отдел в областта на кинопроизводството Каран Алтимиров, Слав Бурджов, първоначално стопански съветник при Дирекцията, а в последствие основна фигура във фондация „Българско дело“ и завеждащ цялата издателска дейност и филмово производство на ДНП и началника на

⁸ Белоконски, П. Пос. съч., с. 57

⁹ Пак там, с. 65

¹⁰ Чинков, П. Пос. съч., с. 263

Отдел печат и надзор Климент Далкалъчев.¹¹ Благодарение на тях ДНП успява да развие широка за българските мащаби дейност в полза на националната кауза през Втората световна война. Ключово звено на дирекцията представлява вече споменатата фондация „Българско дело“, която ще просъществува и след 9 септември. Поела издателската и филмопроизводителната дейност на ДНП, фондацията отговаря за основните органи на дирекцията като „Народна информация“ и приемникът му „Народен вестник“, излизал между октомври 1941 и февруари 1944 г. в тираж от 50 000.¹² В новоосвободените земи се издават „Целокупна България“, „Беломорска България“ и „Български запад“ – съответно в Скопие, Ксанти и Пирот. Много сполучливо е луксозното издание на „Българско дело“ „България 1941 в слова и образи“. По отношение на българския филм приносът също не е маловажен. Може би най-известното произведение от филмовата продукция е „Борис III – Царят Обединител“, в който акцентът пада върху всенародното поклонение пред тленните останки в „Св. Александър Невски“.

Най-голям подем в дейността на ДНП се наблюдава през 1943 г., когато респективно средствата, отпускани от държавния бюджет, се увеличават. Независимо от дирекцията през с. г. е създадена и Камарата на народната култура. Ако може да се спори, доколко Министерството на пропагандата на Третия Райх е единствен външен пример за ДНП, то в случая с Камарата опитът за възприемане на опита на Имперската палата по културата (Reichskulturkammer) не буди съмнение. Твърдението обаче, че националната пропаганда следва между 1941 и 1944 г. принципа на „тотална пропаганда, тотално уеднаквяване на всички прояви на мисълта в България“ по националсоциалистически образец¹³ едва ли се опира на особено солидни аргументи. Българската действителност и начинът на обществена организация не способстват за подобно развитие, а равнището на цензура върху печата не надхвърля по никакъв начин това във Великобритания например през разглеждания период. По ирония на съдбата известни и при това бавни успехи по посока на въпросното „тотално уеднаквяване“ (Gleichschaltung) се наблюдават от 1944 г. насетне, когато Камарата на народната култура става автономна част от Министерството на пропагандата и при напълно променена идеологическа обстановка.

В края на 1943 и началото на 1944 г. структурата на ДНП придобива окончателен вид, както следва:¹⁴

А Централно управление, администрация и контрола

I Административно отделение

¹¹ Пак там, с. 282; Белоконски, П. Пос. съч., с. 88-89

¹² Белоконски, П. Пос. съч., с. 92-93

¹³ Пак там, с. 68-69

¹⁴ ЦДА, ф. 15 к, оп. 2, а. е. 2, л. 7-12

II Контролно и касово отделение

Б Отдел инспекторат

В Отдел за печата

I Отделение за Софийския, професионалния печат и дирекционните издания

II Отделение за провинциалния печат

III Отделение за осведомяване

IV Бюро за разпространение на дирекционните издания

Г Отдел за устна и практическа пропаганда

I Отделение за устна пропаганда

II Отделение за практическа пропаганда

Д Отдел за надзора

I Служба за надзора на софийския ежедневен печат

II Служба за надзора на провинциалния печат

III Служба за надзора на периодичния печат

IV Отделение за надзора на кината

Е Фондация „Българско Дело“

Ж Външни служби

I Битоля; II Бургас; III Враца; IV Горна Джумая; V Ксанти; VI Пловдив; VII Плевен; VIII Русе; IX Скопие; X София; XI Стара Загора; XII Шумен; XIII Смолян

Към този момент вече е закрит Отделът за радиопропаганда, изкуства и други културни прояви.¹⁵ През следващите месеци изменения не се наблюдават, което се дължи не толкова на съзнанието за достигната пределна ефективност на организация, колкото на безпредметността на големи планове за преустройство предвид хода на войната. От лятото на 1944 г. функцията на отделните звена започва да замира поради кадровия срыв, настъпил вследствие на произволно напускане на работа особено в края на август и началото на септември. Причините е излишно да бъдат коментирани. Въпреки това продължава да се води отчетност, чиято инерция ще проличи малко по-късно.

Дейността на ДНП е високо оценена включително и от враговете на старата власт. Дирекцията е възприета като инструмент, без който не би могло да се наложи правителствената линия. По време на народния съд Борис Коцев е осъден на 5 години затвор, а Панайот Чинков на доживотен затвор (впоследствие е изпратен в Белене).¹⁶ Превратът, който довежда ОФ на власт, обаче ще издигне ДНП до статута на министерство. Проектът, започнат от деветнайсетомайците

¹⁵ Пак там, л. 12

¹⁶ Чинков, П. Пос. съч., с. 268

като Дирекция за обществена обнова, е оглавен сега от идеолога на кръга „Звено“ Димо Казасов. По стечение на обстоятелствата министър-председател е отново Кимон Георгиев. Тук е мястото да се приложи една кратка биографична справка от съхранявания в ЦДА личен фонд на министъра на пропагандата.¹⁷

Димо Тотев Казасов е роден на 5 септември 1886 г. в гр. Трявна. Завършва гимназия в Русе и учителства в различни краища на страната. От 1910 г. е секретар-касиер в Българския учителски съюз, като редактира органа на съюза в. „Съзнание“. През 1918 г. завършва право в Софийския университет, но се отдава на журналистическа кариера. През 1919 г. подкрепя транспортната стачка и издава в. „Камбана“ в защита на стачниците. През този период идейно принадлежи към широките социалисти. През 1920 г. става главен редактор на в. „Народ“, печатен орган на БРСДП (ш. с.). След 3 години участва в деветоюнския преврат и предвид предишната си дейност е назначен неслучайно за министър на железниците, пътищата и транспорта. Висшият партиен съвет на широките социалисти одобряват участието му в правителството на Александър Цанков, но през 1925 г. подава оставка. По същото време е избран за председател на Съюза на журналистите и Дома на изкуствата и печата, като ги използва за пропагандна кампания срещу Цанков. През с. г. излиза книгата „В тъмнините на заговора“, в която критикува К. Пастухов и Гр. Чешмеджиев. През 1926 г. в брошурата „Без път и идеи“ излага ролята на социалдемокрацията в преврата от 9 юни и е изключен от партията. Допринася решително за образуването на политическия кръг „Звено“ и между 1927 и 1934 г. издава печатния орган сп. „Звено“. В статиите си атакува партиите, комунизма, персоната на царя и, разбира се, ВМРО. След 19 май е изпратен като пълномощен министър в Белград. През 1936 г. се завръща в София и е избран за председател на Комитета за амнистия и защита на политическите борци, в която остава до 1944 г. През 1943 г. влиза в нелегалния централен съвет на ОФ.

Тези сухи и кратки данни представят всъщност доста добре политическия образ и идейната еволюция на Казасов. Горната справка ще остане непълна, ако не се добави още едно заглавие, излязло изпод перото на звенарския идеолог – „В отечеството на Мусолини“ от 1933 г. Впрочем ето какво пише самият „независим интелектуалец“ за участието си в деветнайсетомайския преврат: „И аз съм един от виновниците за 19-майския преврат, защото фактически му бях подготвил почвата в борбата си срещу буржоазните партии, срещу царската и военна камарила, както и с лозунга за нова, надпартийна власт, освободена от пороците на загнилите буржоазни управления.“¹⁸ Самокритика от чист „независимо-интелектуален“ тип.

Така на 9 септември институционализацията на българската държавна пропаганда преминава към нов етап. Съгласно първо

¹⁷ ЦДА, ф. 780 к, Биографична справка

¹⁸ Казасов, Д. Искри от бурни години, С., 1987, с. 20

постановление на Министерския съвет от заседанието на 12 септември 1944 г., протокол № 177 се учредява Министерство на пропагандата.¹⁹ Формиран е Временен комитет, който трябва да поеме службата на бившата ДНП и с това представлява своеобразен мост към Министерството на пропагандата (МП). Един от първите документи на новото учреждение описва това „поемане“ от комитета, в който участва като секретар Иван Фичев, журналист, член на съюза на периодичния печат редактор на сп. „Кинопреглед“, завеждащ пропагандата на съветския филм към министерството и ръководител на Отдел кино и фото-служба, така:

...на 11 септември т. г. заварихме, че нито една служба при пропагандата не работи. С изключение на няколко машинописки и касиера всички останали чиновници се бяха разбягали. Тъй като тук се намира службата „Информация“, която дава новините и съобщенията както за целия провинциален печат, тъй също и за „Радио-София“, поискахме от Съюза на журналистите да ни се изпрати подходящо лице, което да поеме споменатата служба. Такова ни бе изпратено и службата започна своята работа. Същото положение беше и с останалите служби. Следствие на това, Временният комитет на ОФ бе принуден да излъчи свои хора, които да поемат тези служби.

Временният комитет, Господин Министре, преди още да излезе Министерско постановление, предупреди както старите чиновници, така и всички ония, които идваха за служба, че Временният комитет не е властен нито да увлонява, нито да назначава, всичко това ще бъде направено по заповед на Господина Министра.²⁰

През следващите месеци до края на 1944 г. структурата на новото министерство се изгражда със спънки от организационен характер. Често наличието на дадена служба не означава, че тя е действаща и има назначен началник. Към МП се прехвърлят служби от други министерства, нещо, както бе вече отбелязано, което не става в предишния период въпреки нуждите на дирекцията. От МВНР – 1. Отделение за културни връзки с чужбина. 2. Отделение за документация. 3. Служба за информация. От Главна дирекция на пощите, телеграфите и телефоните – 1. Дирекция на радиоразпръскването а) Централно управление, б) Отделение програмно, в) Отделение техническо и г) Районни радиослужби и секции. От Министерството на народното просвещение – Дирекция за културно творчество и Отделение за културно възпитание. Заедно със запазените ведомства на бившата ДНП щатът възлиза на 356 служители, които с развитието на структурата на министерство до

¹⁹ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 4, л. 112

²⁰ Пак там, л. 109. Навсякъде в цитираните документи следвам оригиналния правопис.

влизането в сила на бюджета от 20 ноември 1944 г. ще се покачат на 586 души, а планът за 1945 г. възлиза на 733 души.²¹

Крачка към контрола над културния живот представлява прехвърлянето към МП на Камарата на народната култура, под чието ръководство се намират Съюзът на писателите, Съюзът на художниците, Съюзът на артистите, Върховният читалищен съюз и други организации. Това става с указ от 10 октомври 1944 г., одобряващ 10-то постановление на Министерския съвет от 6 с. м. , с което е приет наредба-закон за прехвърляне на Камарата на народната култура към министерството на пропагандата като същата запазва бюджета и административната си автономия, оставайки под върховния надзор на МП.²²

Структурата на министерството към края на 1944 г. има следния вид:

I Централно управление

1. Кабинет на министъра

- а) инспекторат
- б) отдел административен
- в) отделение документация
- г) отдел печат и хартия

2. Дирекция на печата и пропагандата

- А) отдел за печата
- б) отделение информация
- в) отделение политически печат
- г) отделение за професионално-стопански печат
- Д) отдел пропаганда
- е) отделение политическо движение
- ж) служба Отечествен фронт
- з) служба проучване
- и) отделение стопанско-професионални движения
- к) отделение Народно стопанство
- Л) отдел агитация
- м) отделение политическа агитация
- н) отделение стопанско-професионална агитация

3. Дирекция на народната култура

- а) отделение за културно творчество
- б) отделение за обществено възпитание
- в) отделение за културни връзки с чужбина
- г) отделение за кината

4. Дирекция радиоразпръскване

- а) отдел музикален
- б) отдел художествен

²¹ Пак там, л. 112-113

²² Държавен вестник, 24 октомври 1944 г., брой, 234, с. 1

- в) отдел осведомителен
 - г) отдел технически
 - отделение вътрешни предавания и звукозаписване
 - отделение за външни предавания и озвучаване
 - служба подържане и работилници
 - д) отдел софийски радиопредаватели
 - отделение подържане предавателя Вакарел
 - служба подържане предавателя Павлово
 - е) отдел технически измервания и проучвания. Радио-лаборатория
 - отделение радиовръзки и радиозасичане
 - отделение технически измервания и радио-лаборатория
 - ж) отдел отстраняване на радиосмущения и контрола на радиослушателите
 - отделение за отстраняване на радиосмущенията и контрола на радиоприемните антени
 - служба за контрола на радиослушателите
 - бюро приходи и контрола
5. Отдел бюджетно-контролен
6. Общи служби

II Външни служби

- 1. Радио Варна
 - а) отделение програмно
 - б) отделение техническо
 - 2. Радио Стара Загора
 - а) отделение програмно
 - б) отделение техническо
 - 3. Областни служби – 1. Бургас, 2. Варна, 3. Враца, 4. Горна Джумая, 5. Пловдив, 6. Плевен, 7. Русе, 8. София, 9. Стара Загора, 10 Хасково
- Общият бюджетен кредит, отпуснат на МП възлиза на 77 383 000 лв.²³

От изложената схема се вижда многократно уголемената и усложнена система на ведомствена субординация на МП в сравнение с тази на ДНП. Увеличаването на техническия персонал и въобще интегрирането на Дирекцията на радиоразпръскването представляват определено положителен момент. От друга страна, започва да се наблюдава преливане на отделение в отделение, на управленски хаос поради липсата на достатъчен брой подготвени кадри след уволнението на голямата част от старите. Тези проблеми постепенно започват да бъдат преодолявани. Прави впечатление излишната до голяма степен Дирекция на народната култура, която се дублира с Камарата на народната култура, особено след като втората от пролетта на 1945 г. функционира пълнокръвно. Изключително слабата

²³ Държавен вестник, 20 ноември 1944 г., брой 257, с. 5-13

ефективност на дейността на дирекцията се отбелязва впоследствие и от самото ръководство на министерството (вече Министерство на информацията и изкуствата).²⁴

Края на 1944 г. и началото на 1945 г. са ключови за разбирането на връзките на частична приемственост и същевременно на ясно разграничаване на МП от ДНП. В този смисъл определен интерес предизвиква въпросът за профила на личния състав през периода. В доклад, свързан с дейността и състоянието на фото отдела на фондация „Българско дело“, продължила своето съществуване, през януари-февруари 1945 г. се отбелязва, че „прочистването на личния състав от фашистки проявени лица не е окончателно завършило поради невъзможността да се заместят някои специалисти с нови хора веднага.“²⁵ А наплив от нови хора има. Тези от тях в търговското отделение между 10 септември и 31 декември 1944 г. се занимават с изземване на кинопрегледи от кината и със „спирането на всички прегледи с великошувенистическо и фашистко съдържание.“²⁶ Като резултат от 240 кина на територията на страната 30 са затворени.

Преди съпоставката на различните социокултурни типове „нови“ и „стари хора“ е редно да се отдели място на фондация „Българско дело“, която, както пролича, остава основен орган и при МП. Излишно е личности като Димо Казасов и Кимон Георгиев да бъдат убеждавани в стойността на киното като пропагандно средство... особено по време на война. Ето защо основната задача, поставена пред фондацията от новата власт, е ускоряването на „кинефикацията“ на страната. Още от зимата на 1944/45 г. започва да се обсъжда отпускането на кредит за нуждите на „Българско дело“. В крайна сметка законът, с който се разрешава тегленето на заем на фондацията от Българската земеделско-кооперативна банка в размер 110 000 000 лв. за нуждите на Българската кинематография, е одобрен с указ чак на 11 април 1946 г. от XXVI НС.²⁷ Предвижда се в период от 6 години „Българско дело“ да изплаща 6,5% лихва и 10% от главницата. В противен случай разплащанията поема държавата. Гарант е пропагандният министър.²⁸ Иначе през последното тримесечие на 1944 г. в дейността на Отечествения кинопреглед преобладава естествено военната тематика и помощта на тила за фронта. Типични са заглавия като „Фабрика за хасе: ударно тъкане за фронта.“ За 1945 г. годишният план възлиза на 52 прегледа.²⁹

За новите служители и нивото на структурна организация в МП през първите месеци от неговото съществуване (края на 1944 и началото на 1945 г.), където и пада акцента на настоящата работа, свидетелства един твърде любопитен доклад от 4. декември 1944 г. на

²⁴ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 3, л. 227

²⁵ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 4, л. 166

²⁶ Пак там, л. 175

²⁷ Пак там, л. 5-6

²⁸ Пак там, л. 9

²⁹ Пак там, л. 171-172 и 187; част от самите кинопрегледи се съхраняват в Българска кинематография.

началника служба „Професионални движения в свободните професии“ К. Пунев до главния секретар М. Файонов. Предложено е отделение „Стопанско-професионални движения“ към отдел „Пропаганда“, в което работи Пунев, и отделение „Стопанска-професионална агитация“ към отдел „Агитация“ да се слоят в едно отделение „Стопанско-професионална агитация и пропаганда“. Три са основните изтъкнати доводи: 1. На отделенията още няма назначени началници, а службите също са непълни. 2. Функциите на службите в двете отделения се припокриват. 3. Бюджетна икономия. Чрез сливането биха се спестили 36 400 лв.³⁰

В един по-ранен доклад от същия началник служба посочва, че към нея се числят Съюзите на българските писатели, на артистите, на адвокатите, на художниците и на журналистите, Дружеството на българските пионери и архитекти, Българският лекарски съюз и Българският зъболекарски съюз, т. е. организации към Камарата на народната култура. Пунев влиза бързо във връзка с тях и установява, че непосредствено след 9 септември с оглед на старата отчетност продължават да се изплащат суми на лица „с явно проявена фашистка дейност“, сред които е посочен Димитър Талев. Практиката е прекъсната своевременно. По нареждане на началник службата до всички съюзи е изпратено писмо с молба да изпратят списъци с членовете си и отделен списък с тези, изключени след 9 септември.³¹

Откроява се образът на типа нов служител, който „разгромява фашисткия враг“, но в същото време проявява известни организационни и ръководни качества. Броят на подобни нови хора постепенно нараства, но до началото на 1945 г. кадровият глад не е превъзмогат.

На този фон изразители на частична приемственост между ДНП и свързаните с нея ведомства и МП са старите служители, останали на служба. Такъв е Власаки Власаков, който, получавайки заповед за уволнение в средата на септември, съумява да се задържи в системата и дори да се издигне в йерархията. В поредица от доклади той споделя опита си с ръководството. В документ от 25 септември той дава сведения за информационната служба при Дирекцията на печата, където преди 9-ти е редактор и информатор. Отбелязва, че за бъдещата дейност на министерството ще са необходими културни хора, като индиректно показва, че не смята мнозинството от прииждащите чиновници без необходимия образователен ценз за такива.³² Интересни са и следните му бележки: „Трябва да се проверят политическите убеждения на всички чиновници и кандидати, за да се види в миналото да не са били проводници на идеи чужди на интересите на българската държава. Обаче, може би да има лица, които трябва да се запазят, защото не трябва да се забравя, че човек

³⁰ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 5, л. 101

³¹ Пак там, л. 103

³² Пак там, л. 155-156

работи за държавата, която е вечна, а не изключително за един режим, дори и колкото да е добър той.”³³

В докладите на Власаков се откриват присмехулни, но и двусмислени квалификации, като „покойната Дирекция на националната пропаганда.” Сравнително предизвикателно за ръководството би могло да се разглежда и тълкуването на служенето на чужди интереси, освен ако не се приеме, че „новите хора” възприемат чужд като синоним на германски, а на наш – на съветски. Очевидно обаче опитът му е оценен по достойнство. Малко по-късно Власаков е редактор при Дирекция на печата и пропагандата в служба „Вътрешна информация”, създадена на базата на бившите Дирекция на печата при МВнР и Отделението за осведомяване при Отдела за печата на ДНП.³⁴

Ако трябва по-най-лаконичен начин да се изразят линията на дейност и маниерът на отделните звена към МП през 1944/1945 г., то формулировката на приоритетите на началника на служба „Проучване на пропагандни материали у нас и в чужбина” Леонид Паспалеев представлява удачна илюстрация: „1. Да издирва фашистка литература у нас и да я унищожава. 2. Да проучва източниците и лицата, проваждащи пропаганда срещу Съветския съюз по време на миналия режим. 3. Сведения за антисъветска и антиотечествена пропаганда в всяко време. 4. Събиране на различни пропагандни материали. 5. Изучаване и устройство на съветската пропаганда. 6. Изучаване пропагандата в други страни. 7. Съгласуване на нашата пропаганда с тази на Съветския съюз.”³⁵ Кратко и ясно.

Някои форми на пропаганда, наложили се преди 9 септември, са възприети и доразвити от МП. Антиболшевишката изложба от 1942 г., организирана с пряката намеса на вътрешния министър Габровски, намира своя идеологически антипод, но функционален приемник, в Антифашистката изложба от 1945 г., превърната по решение на министър Димо Казасов в музей „Антифашистка борба”.³⁶ Значението на това мероприятие, служещо за делегитимация на предишния режим и като витрина на постиженията на новата държавна пропаганда, е изтъкнато от В. Томов, началник служба „Агитация чрез изобразителните изкуства” и непосредствен организатор на изложбата. В инициативата са привлечени всички служби на отделение „Политическа агитация”, представители на Агитпроп при ОФ, както и цялата областна инспекция.³⁷

Пълното съдържание на дейността на министерството (след 11 септември 1945 г. Министерство на информацията и изкуствата) до края на неговото съществуване през декември 1947 г. и съпоставката му с ДНП биха могли да бъдат обект на едно цялостно изследване. По

³³ Пак там, л. 158

³⁴ Пак там, л. 161; ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 70, л. 15

³⁵ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 5, л. 167

³⁶ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 4, л. 43

³⁷ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 5, л. 132

долу ще бъдат посочени само основни линии на структурното развитие и някои особености на маниера на работа в институцията.

От началото на 1946 г. Министерството на информацията и изкуствата (МИИ) придобива следното устройство:³⁸

I. Централно управление

1. Кабинет на министъра
 - а) канцелария
 - б) инспекторат
2. Административен отдел
3. Дирекция на печата и пропагандата
 - а) Отдел за печата
 - аа) служба за вътрешна информация
 - аб) служба за външна информация
 - ав) радио-информационна служба
 - б) Отдел пропаганда
 - ба) отделение за политически движения
 - бг) отделение стопански и професионален живот
4. Дирекция на народната култура
 - а) отделение за културно творчество
 - б) отделение за обществено възпитание
 - в) отделение за културни връзки с чужбина
 - г) отделение за кината
5. Дирекция на радиоразпръскването
 - а) административно отделение
 - б) отдел музикален
 - в) отдел художествен
 - г) научно-стопанско отделение
 - д) осведомителен отдел
 - е) програмно отделение
 - ж) технически служби
 - з) районни радиостанции
6. Бюджетно-контролно отделение
7. Отделение за приходи и разходи
8. Отделение за печат и хартия
9. Бюро материално домакинство
10. Общи служби

II. Външни служби

1. Областни служби – инспектори
2. Печатница

³⁸ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 7, л. 19-25

Към министерството освен това се числи командитното дружество „Стрела“, което има монопол за разпространение на печатните издания в София и е съществувало преди 9-ти. По-важен е фактът, че пряко зависими от МИИ са музеите, театрите, симфоничните оркестри, с което се отбелязва опит за мощно настъпление в културната сфера. Чл. 223 от приложения проектозакон за театрите демонстрира пропагандирането на новите идеи в обществения живот: „Целта на театрите е: да насажда чувства на привързаност към красивото, благородното, възвишеното, справедливото и героичното в живота; да отразяват здравите и напредничави тенденции на съвременната общественост, да възпитават и активизират народа прогресивно демократично развитие, да спомагат за всестранното му културно издигане и да насърчават развитието на родната драма, опера и хореография.“³⁹

Наблюдава се тенденция на окрупняване, като цяло изменения отсъстват единствено в до голяма степен безплодната Дирекция на народната култура. Отдел „Агитация“ е премахнат поради очевидното му припокриване с отдел „Пропаганда“. Поради засиленото автономизиране и концентрация в кинематографията на фондация „Българско дело“ издателската дейност започва да играе все по-отчетлива вътрешноведомствена роля в МИИ. В това отношение широка дейност развива отделението „Стопански и професионален живот“ под ръководството на д-р. Злати Златев. Към 1947 г. броят на издадените брошури от „Народностопанска библиотека“ е 26 (например „Грижи за работниците след 9. IX. 1944 г.“), а бюлетините „Съвременна България“ и „Стопански информационен бюлетин“ пропагандират успехите на ОФ-власт в селското стопанство и промишлеността и кооперативното обработване на земята.⁴⁰

Ако акцентът досега падаше върху вертикала и по-точно върху субординацията в центъра, необходимо е да се обърне известно внимание и на регионалните звена – т. е. областните служби. Ето какво пише в едно окръжно главният инспектор А. Гергов до областните инспекции на МИИ: „Някои инспектори напускат областта и идват в София или другаде, без да са искали разрешение за това или не държат точна сметка къде ходи и как работи подведомствения персонал и с това се подрива дисциплината и се излага и самата инспекция, което ще бъде един голям минус за инспектора. Също някои инспектори идват на работа късно и престояват в инспекцията само няколко часа – като гости на службата.“⁴¹ Това сведение обаче не трябва да се тълкува едностранчиво. Налице са и някои мащабни акции на цялата територия на страната. В доклад от 4 февруари 1947 г. А. Гергов дава отчет за изземването на „фашистка литература“ в

³⁹ Пак там, л. 38

⁴⁰ ЦДА, ф. 2, а. е. 5, л. 17-18

⁴¹ ЦДА, ф. 2, а. е. 10, л. 193

Горна Джумая, София, Пловдив, Бургас, Враца, Хасково, Плевен, Стара Загора, Варна и Русе – общо 382 081 броя.⁴²

За някои своеобразни характеристики на дейността на областните инспекции свидетелства докладът (ръкопис) на областния инспектор на Бургас д-р. С. Максимов до министъра на МИИ Димо Казасов от 6 юни 1946 г. Описан е опитът на „агент провокатор“ под английско влияние да манипулира английски офицери с комунистически убеждения, пристигнали в пристанищния град през втората половина на месец май с. г. Максимов влиза във връзка с „английските гости“, които „разговаряйки се диалектически“ виждат как българският народ „спокойно строи“ и смятат констатацията, че „комунистите управлявали България под диктовката на Съветска Русия“, за „фашистка“ инсинуация. Областният инспектор заключава, че „от София за пристанищата ни са организирани английски фашистко-шпионски мрежи, които при излизане на моряшките екипажи в града, се прилепят, под предлог на услужници, агитират против правителството и сегашния ред в България. Така заблуждават чужденците. Държавна сигурност знае за случая. Англичаните нищо не знаят за нас.“⁴³ Сътрудничеството с Държавна сигурност, разбира се, не е нещо забележително или още по-малко изненадващо. По-интересен е разкритият от доклада начин на мислене на едни областен инспектор на МИИ.

Накрая един документ от 17 май 1946 г. с авторство Иван Загорски, началник на кабинета, който демонстрира, че някои неща нито са нови, нито се променят:

Господин Министре,

От направените досега системни проверки, съгласно заповедта Ви по службите, констатирах следното:

Въпреки наложените наказания за нередовното идване на служба и излизане през работното време от даденото число чиновници, това продължава. Обедната почивка от 1 часа и досега остава безконтролна, защото не може да се констатира кои от чиновниците са отишли на храна в 12 часа и кога са се върнали и кои по-късно. Винаги обаче, когато се потърси човек от дадена служба в 12 ½ часа до 2 ½ часа се отговаря, че е на обед и тъкмо сега отишъл, следователно от 12 часа до 3 часа абсолютно никаква работа не може да се извърши и функциите по всички служби се преустановяват.

В заключение ще кажа, Господин министре, с заповед да се премахне обедната почивка, като се въведе непрекъснатото работно време до 2 ½ часа.⁴⁴

⁴² ЦДА, ф. 2., а. е. 4, л. 42

⁴³ ЦДА, ф. 2, а. е. 10, л. 182-183

⁴⁴ ЦДА, ф. 2, оп. 1, а. е. 4., л. 3

Карикатура във в-к "Стършел", 22.02.1946 г., осмиваща подобни на горепосочените бюрократични явления.

Започнала с Дирекцията за обществена обнова институционализацията на държавната пропагандата в България, придобива ясни контури в Дирекцията на националната пропаганда (1941-1944 г.). Имайки за основна задача защитата на националната кауза през годините на Втората световна война, ДНП прокарва каналите за централизиран държавен контрол върху основните средства за информация и пропагандиране на концепциите на държавното ръководство за обществено развитие. В структурата и обаче не са изцяло интегрирани основни ведомства с голямо значение за провеждането на целенасочена пропагандна политика. След 9-ти септември 1944 г. се навлиза в нов етап на институционализация, при който МП (МИИ) трябва да легитимира новата власт и да разпространи, утвърди и спомогне за осъществяването на идеите, залегнали в плановете на ОФ, при налагане на новата политическа линията в културния и социалноикономическия живот, за което

способства една уголемена и усложнена в сравнение с ДНП учрежденска структура. Въпреки коренно различните идеологически цели е налице едно отчетливо институционално надграждане около ядрото, формирало се между 1941 и 1944 г. и представляващо опорна точка при определяне на насоките и средствата на държавната пропаганда в българското общество през периода 1944-1947 г. В едно цялостно съпоставително изследване на ДНП и МП (МИИ) определящо място ще заема проучването на връзката на човешкия фактор и организационната култура с обхвата и дълбочината на дейността на разглежданите институции.

Извори:

Централен държавен архив

Фонд 15 к – Дирекция на националната пропаганда

оп. 2, а. е. 2

оп. 3, а. е. 6

Фонд 780 к – Димо Казасов

Биографична справка към описа на фонда

Фонд 2 – Министерство на информацията и изкуствата

оп.1, а. е. 3; а. е. 4; а. е. 5; а. е. 7; а. е. 10 и а. е. 70

Държавен вестник, октомври – ноември 1944 г.

Използвана литература:

Белоконски, П. Истина по време на война. С., 2000

Илчев, Ив. Родината ми – права или не! Външнополитическата пропаганда на балканските страни (1821-1923). С. 1996.

Казасов, Д. Искри от бурни години. С., 1987

Чинков, П. Сега ще чуете нашия коментатор. С., 2001

BULGARIAN NATIONAL PROPAGANDA AND ITS' INSTITUTIONALIZATION IN THE 1940s: AN ATTEMPT TO COMPARE THE STRUCTURE OF THE DIRECTION FOR NATIONAL PROPAGANDA TO THAT OF THE MINISTRY OF PROPAGANDA (MINISTRY OF THE INFORMATION AND ART)

Kiril Chukanov

The article compares two institutions – the Direction for National Propaganda and the Ministry of Propaganda which were dealing with Bulgarian national propaganda before the political change of 9th of

September 1944 and afterwards. The author tries to follow the continuity and gaps in their activities and in such a way to contribute to the general problem of continuity and discontinuity in Bulgarian development throughout the 20th century. According to Chukanov the institutionalization of the state propaganda in Bulgaria began with the Direction for Public Renewal and crystallized with the creation of the Direction for National Propaganda (1941-1944). This institution which had as main scope the defense of Bulgarian national aspiration during the Second World War succeeded in tracing the channels of the centralized state control over the means of information and worked out the ways of promoting the ideas regarding the state leadership over society's development. However very important departments necessary for the conduct of purposeful propaganda policy were not included in the structures of the Direction. After 9th of September 1944 Bulgarian propaganda entered a new period of institutionalization when the Ministry of Propaganda had to legitimize the new power and to spread, strengthen and help the realization of the ideas set by the Fatherland Front for the imposition of the new political line in the cultural and social life. These tasks led to the establishment of larger and more complicated administrative structure compared to that of the Direction. Despite the fundamentally different ideological goals there was a clear institutional continuity. The new power used as basic the hardcore formed between 1941 and 1944 which served as a starting point for the definition of the directions and tools of the Bulgarian state propaganda for the period 1944-1947. A future comparative research of the Direction for National Propaganda and the Ministry of Propaganda (the future Ministry of Information and Arts) should take into consideration the very important connection between the human factor and the organizational culture on one hand and the impact of the activities conducted by the respected institutions on the other hand.